

ADABIYOT ORQALI IJTIMOY-AXLOQIY TARBIYANI
SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Zakirova Dilfuzaxon Xalmatjanovna

*Farg‘ona viloyati Marg‘ilon shahar 2-son politexnikumi
ona tili va adabiyat fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiyot fanining ijtimoiy-axloqiy tarbiya berishdagi pedagogik imkoniyatlari, tarbiyaviy ahamiyati va politexnikum sharoitida uni samarali tashkil etish usullari yoritilgan. Adabiy asarlar orqali o‘quvchilarda halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan metodlar, xususan, tahlil, bahs-munozara, obrazga kirish, hayot bilan bog‘lash kabi yondashuvlarning tarbiyaviy samarasi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: adabiyot, ijtimoiy-axloqiy tarbiya, politexnikum, adabiy obraz, pedagogik metod, halollik, vatanparvarlik, tahliliy yondashuv, o‘quvchi shaxsi, metodika.

Ta’lim jarayonining asosiy maqsadi – yosh avlodga zamonaviy bilim berish bilan birga, ularni har tomonlama barkamol inson etib tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlar bilan yo‘g‘rilgan tarbiya tizimi har bir ta’lim bosqichida muhim ahamiyatga ega. Bunday fazilatlar kishining shaxsiyati, dunyoqarashi, jamiyatdagi tutgan o‘rni va kasbiy faoliyatida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan, maktab va politexnikumlarda olib borilayotgan dars jarayonlari nafaqat bilim beruvchi, balki insoniylik fazilatlarini shakllantiruvchi tarbiya maydonidir.

Adabiyot — inson qalbiga eng yaqin bo‘lgan, uning ichki dunyosini o‘zida aks ettiruvchi va tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega bo‘lgan fanlardan biridir. Har bir adabiy asarda tasvirlangan voqealar, hayotiy lavhalar, obrazlar, muallif g‘oyalari o‘quvchining hayotga bo‘lgan qarashini shakllantiradi, unda ezgulik, halollik, mehr-oqibat, vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat kabi oliy qadriyatlarni uyg‘otadi. Ayniqsa, kasb-hunar ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan o‘quvchilar — ya’ni kelajakda ishlab chiqarish sohalarida faoliyat yurituvchi yoshlar uchun bu fazilatlar hayotiy muhim ahamiyat kasb etadi.

Politexnikum o‘quvchilari, odatda, texnik fanlarga ko‘proq qiziqish bildiradilar, biroq ularning shaxsiy kamoloti, axloqiy mezonlarga sodiqligi, fuqarolik mas’uliyati, kasbiy halolligi aynan gumanitar fanlar, jumladan, adabiyot orqali shakllanadi. Chunki texnik bilim egasi bo‘lish bilan birga, shaxs sifatida yetuk, axloqiy me’yorlarga amal qiladigan, jamiyatda faol o‘rin egallay oladigan inson bo‘lish bugungi ta’lim oldidagi muhim vazifalardandir.

Shu bois, ona tili va adabiyot darslarida o‘quvchilarda faqat asar tahlil qilish ko‘nikmasi emas, balki u orqali hayotiy saboqlar chiqarish, xulq-atvor me’yorlarini anglash, insoniy qadriyatlarni qadrlash va ularga amal qilish zarurati vujudga keladi. Bu esa o‘qituvchining darsni qanday metodlar bilan olib borayotganiga, qanday vositalardan foydalanganiga, asar g‘oyasini qanday yetkazganiga bevosita bog‘liqdir.

Adabiyotning tarbiyaviy qudrati: g‘oya, obraz va hayotiy saboq uyg‘unligi.

Adabiyot – bu faqatgina badiiy estetik zavq emas, balki hayotning aksidir. Unda jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar, inson xulqi, axloqiy mezonlar, hayotdagi muhim tanlovlar, qiyinchiliklar, fidoyilik va xatolar badiiy vositalar bilan ifodalanadi. Har bir asarda yozuvchi yoki shoir o‘z qarashlarini, g‘oyaviy munosabatini, o‘quvchiga yetkazmoqchi bo‘lgan tarbiyaviy signalini ifoda etadi.

Masalan:

➤ **Alisher Navoiy** asarlaridagi ezgulik, adolat va mehr-muruvvat g‘oyalari o‘quvchida insonparvarlik tuyg‘usini uyg‘otadi.

➤ **Oybekning “Navoiy” romani** tarixiy haqiqat asosida fidoyilik va ma’rifat yo‘lini targ‘ib qiladi.

➤ **Erkin Vohidov** va **Muhammad Yusuf** she’rlari Vatanga sadoqat, halollik, xalq g‘amini o‘ylash kabi tuyg‘ularni uyg‘otadi.

➤ **Utkir Hoshimovning** “Ikki eshik orasi” asari esa oilaviy munosabatlar, mehr, o‘zaro hurmat, ota-onaga sadoqat, hayotiy sabr-bardosh haqida chuqur saboq beradi.

Bunday asarlar orqali o‘quvchiga bevosita pand-nasihat qilinmasdan, obrazlar va hayotiy voqealar orqali ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar singdiriladi.

Tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan dars usullari va shakllari. Adabiyot darslarini ijtimoiy-axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi muhim pedagogik jarayonga aylantirish uchun quyidagi usullar o‘z samarasini beradi:

A) Tahliliy savol-javoblar asosida xulosa chiqarish. Asarda tasvirlangan voqealarni muhokama qilishda quyidagi savollar o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi:

- ✓ “Qahramonning bu qarorini qanday baholaysiz?”
- ✓ “Siz shu holatda bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?”
- ✓ “Asardagi qanday fikr sizda chuqur taassurot qoldirdi?”

Bunday yondashuv o‘quvchiga faqat obrazlarni tushunish emas, balki hayotiy xulosa chiqarish imkonini beradi.

B) Bahs-munozarali darslar. O‘quvchilarni ikki yoki undan ortiq guruhlariga bo‘lib, ijtimoiy-axloqiy masala bo‘yicha qarama-qarshi pozitsiyalarni himoya qilishni topshirish (masalan, “Qahramonning xatti-harakati to‘g‘ri edimi?”, “Qaysi fazilat jamiyatda ustuvor?”) – muloqot, fikrlash va hurmat madaniyatini shakllantiradi.

C) Adabiy obrazga kirish mashqlari. O‘quvchilarga ijobiy qahramon roliga chiqish, u bilan suhbat olib borish, unga xat yozish, she’rga javob yozish kabi ijodiy topshiriqlar beriladi. Bu ular bilan obrazlar o‘rtasida hissiy bog‘lanish o‘rnatadi.

D) Hayotiy bog‘liqlik usuli. Asarni real hayotdagi holat bilan bog‘lash, ya’ni:

- ✓ asardagi mehr-shafqat mavzusini — oila yoki mahalla hayoti bilan,
- ✓ halollik va vatanparvarlik g‘oyasini — mehnat faoliyati, kasb tanlash bilan bog‘lash orqali o‘quvchida real ijtimoiy hodisalarga ongli munosabat shakllanadi.

E) Multimediali vositalardan foydalanish. She’r yoki asar motivida tayyorlangan audio-video lavhalar, sahnalashtirilgan ko‘rinishlar, hujjatli filmlar o‘quvchi tasavvurini boyitib, obrazlar dunyosini yanada hayotiyroq qilishga yordam beradi. Bu esa hissiy tarbiya uchun juda kuchli ta’sir manbaidir.

Politeknikum sharoitida adabiyotning ijtimoiy-tarbiyaviy o‘rni.

Politeknikumlarda tahsil olayotgan o‘quvchilar ko‘pincha amaliy kasbga tayyorlanayotgan bo‘lishsa-da, ularning shaxsiy kamolotini ta‘minlashda gumanitar fanlar, ayniqsa ona tili va adabiyot fani o‘rni beqiyosdir. Texnik bilimlar bilan birga ularda:

- jamoaviy mas‘uliyat,
- halollik va adolatga sodiqlik,
- muomala madaniyati,
- vatanparvarlik va kasbga sadoqat kabi qadriyatlarni shakllantirish muhimdir.

Shu ma’noda, ona tili va adabiyot fanining asosiy vazifasi — o‘quvchining ongiga bu fazilatlarni obrazlar va g‘oyalar vositasida yetkazishdir. Masalan:

“Mehnat qilgan to‘yadi”, “O‘z ishiga vijdonan yondashgan odam – haqiqiy insondir” kabi g‘oyalar texnikum o‘quvchisining kasbiy hayotida bevosita aks etadi.

Ijtimoiy tenglik, o‘zaro hurmat, halol mehnat, fuqarolik burchi kabi mavzular har bir kasb egasi uchun zarur bo‘lgan tamoyillardir. Shu sababli, politeknikumda adabiyot faniga “fakultativ” yoki “yengil” fan sifatida emas, balki shaxs tarbiyasi uchun strategik vosita sifatida yondashish kerak.

O‘quvchilar shaxsiyatiga yo‘naltirilgan yondashuv. Bugungi ta’limda “shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv” tamoyili asosida har bir o‘quvchining qiziqishi, fikrlash doirasi, shaxsiy tajribasi, his-tuyg‘ulari inobatga olinadi. Adabiyot fani buning uchun eng qulay vositadir.

- ❖ Har bir o‘quvchining o‘z fikrini ochiq ifodalashi,
- ❖ Asar mazmunidan o‘ziga xos xulosa chiqarishi,
- ❖ O‘z hayoti bilan qiyoslab baho berishi.
- ❖ Bu ularni ruhiy yetuklikka olib keladi.

Shu sababli, o‘qituvchi adabiyot darsini faqat ma’lumot berish emas, balki **fikr uyg‘otish, savol qo‘yish, his uyg‘otish, tarbiya berish** vositasi sifatida olib borishi zarur.

Adabiyot fani nafaqat estetik didni shakllantiradi, balki inson qalbida ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning chuqur ildiz otishiga xizmat qiladi. O‘quvchilar adabiy obrazlar orqali hayotni, inson xatti-harakatini, ijobiy va salbiy fazilatlarning oqibatini anglaydi, badiiy tafakkuri shakllanadi va axloqiy qarorlar qabul qilishga o‘rganadi.

Politeknikum sharoitida bu jarayon yanada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki texnik bilim bilan bir qatorda, kasbga halol yondashish, mas‘uliyat, muomala madaniyati, vatanparvarlik kabi fazilatlarni ham shakllantirish zarur. Shuning uchun adabiyot darslarini faqat matn tahlili bilan cheklab qo‘yish emas, balki har bir asar orqali ijtimoiy-axloqiy tarbiyani berishga yo‘naltirilgan usullar asosida olib borish lozim.

Tahlil, bahs-munozara, obrazga kirish, hayotiy bog‘liqlik, zamonaviy vositalardan foydalanish kabi samarali metodlar orqali o‘quvchilar adabiyotdan saboq olishadi, mustaqil fikrlaydi va o‘z shaxsiy kamolotiga yo‘nalish topadi. Bu esa ularning nafaqat yaxshi mutaxassis, balki yetuk inson bo‘lib voyaga yetishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I., Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch, Ma’naviyat, Toshkent, 2008, 180 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim konsepsiyasi, 2019-yil, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri.
3. G‘afurova M., Adabiyot darslarida ijtimoiy-axloqiy tarbiya masalalari, O‘qituvchi, Toshkent, 2019, 216 b.
4. Ziyoyeva D., Zamonaviy dars: metod va yondashuvlar, Fan va texnologiya, Toshkent, 2021, 188 b.
5. Hoshimov U., Ikki eshik orasi, Yangi asr avlodi, Toshkent, 2018, 240 b.
6. Rasulova N., Adabiyot orqali ma’naviy tarbiya, Ilm ziyo, Andijon, 2020, 160 b.
7. Vohidov E., Tanlangan asarlar, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, Toshkent, 2017, 350 b.
8. Mahmudov N., O‘zbek adabiyoti metodikasi, O‘qituvchi, Toshkent, 2016, 300 b.
9. International Journal of Educational Research and Innovation, 2023, №2, 112–125-betlar.
10. Yusuf M., Tanlangan she’rlar, Sharq nashriyoti, Toshkent, 2015, 192 b.